

NEDERLANDSE HANDSTEMPELS (6)

Na de invoering van de postzegel hadden handstempels twee functies: ze dienden voor de dagtekening van poststukken én voor het ongeldig maken van postzegels. We zagen dat op brieven vaak twee verschillende stempels gebruikt werden. Voor de dagtekening werd een tweeletterstempel of een kleinrondstempel gebruikt en de postzegel werd Vernietigd' met een francos tempel of een puntstempel. Slimme postbeambten plaatsten gewoon twee afdrucken van het kleinrondstempel: één op de postzegel en de andere ernaast (afb. 1).

De posterijen wilden van dat dubbele werk af. Kon er een stempel ontwikkeld worden dat beide functies combineerde? Voor drukwerk was er het franco-takjestempel, maar voor brieven moest iets met een uuraanduiding bedacht worden. Eind 1894 kwam er daarom een nieuw stempeltype. Technisch gezien gelijk aan het kleinrondstempel (dezelfde uurkarakters pasten erin), maar met een grotere doorsnede. Verzamelaars noemen dit type het grootrondstempel.

Dagtekening en vernietiging ineen, was de bedoeling. Maar het verschil tussen kleinrondstempel en grootrondstempel is vrij klein: het eerste heeft een doorsnede van 21-22 mm en het tweede een doorsnede van 25-26

Afbeelding 1: twee afdrucken van het kleinrondstempel Waalwijk op een briefje naar Rotterdam, 20 oktober 1894.

Afbeelding 2a (links) en 2b (rechts): het grootrondstempel en het kleinrondstempel van Nijmegen.

mm (afb. 2a en 2b). Het grootrondstempel, dat een beetje te groot is om compleet op een kleine postzegel te passen, werd trouwens ook vaak twee keer op brieven afgedrukt (afb. 3).

Het dubbelringstempel

Het is hier de plaats om aandacht te besteden aan het zogeheten dubbelringstempel. Bij de ontwikkeling van het grootrondstempel zijn namelijk enkele typen proefstempels vervaardigd, waaronder het dubbelringstempel. De meeste proefstempels zijn niet in gebruik genomen, maar het dubbelringstempel is vanaf 1894 wel in de praktijk gebruikt, en wel op de kantoren Amsterdam, Gouda, 's-Gravenhage en Maassluis. Alleen de exemplaren van Gouda en Maassluis waren uitgevoerd als handstempel (afb. 4a en 4b): de beide andere kantoren gebruikten het dubbelringstempel in een stempel-machine.

Afbeelding 3: twee afdrucken van het grootrondstempel Waalwijk op een briefje naar Rotterdam, 3 oktober 1898.

Uurkarakters

De uurkarakters van grootrondstempels zijn gelijk aan die van de kleinrondstempels: ze werden van het oude stempeltype gewoon overgenomen in het nieuwe. Voor postkantoren waren er achttien verschillende uurkarakters (12-6V, 6-7V, 7-8V, 8-9V, 9-10V, 10-11V, 11-12V, 12-1N, 1-2N, 2-3N, 3-4N, 4-5N, 5-6N, 6-7N, 7-8N, 8-9N, 9-10N en 10-12 N) en voor hulpkantoren vijf (12-8V, 8-12V, 12-4N, 4-8N en 8-12N). Op enkele grote postkantoren waren twee zogeheten nachtuurkarakters in gebruik, waarmee het tijdvak tussen middernacht en 6 uur 's ochtends in tweeën werd gedeeld : 12-2V en 2-6V.

Soorten grootrondstempels

Grootrondstempels zijn over het algemeen voorzien van de plaatsnaam van de stad of het dorp waarin het postkantoor of hulpkantoor gevestigd was (afb.5). Maar de stempels werden ook gebruikt op bijkantoren, door speciale diensten van de Posterijen, door veldpostkantoren, op stationspostkantoren en in treinen en trams en op boten waarin post verwerkt werd. Daarnaast zijn er enkele grootrondstempels gemaakt voor speciale gelegenheden.

Een bijkantoor of bijpostkantoor is het tweede of volgende postkantoor in een grote stad. Over het algemeen kregen bijpostkantoren een stempel met een volgnummer achter de plaatsnaam, zoals AMSTERDAM 13 of NIJMEGEN 1, maar soms werd er een locatie-aan-

Afbeelding 4a (links) en 4b (rechts): de dubbelringstempels van Gouda en Maassluis.

Afbeelding 5: Het stempel van hulpkantoor BEEK (BIJ NIJMEGEN) op een prentbriefkaart naar Amsterdam, 9 september 1910.

duiding achter de plaatsnaam gezet, zoals bij SCHEVENINGEN-KURHAUS (afb. 6 en 7).

Diensten van de Posterijen met eigen stempels waren onder meer de Rijkspostspaarbank, bijvoorbeeld UTRECHT R.P.S.B., en de pakketpost, bijvoorbeeld ARNHEM PAKKETPOST. Ook de telegraafdienst kende eigen stempels, met de tekst RIJKSTELEGRAAF, gevolgd door een plaatsnaam (afb. 8).

Veldpostkantoren werden tijdelijk ingericht bij grote militaire oefeningen; ze hebben geen plaatsnaam, maar alleen de tekst VELDPPOSTKANTOOR. Op de Harskamp werd in de jaren 1901-1907 bij oefeningen ook een tijdelijk postkantoor ingericht, maar dat had de status van hulpkantoor onder postkantoor Ede (afb. 9).

Stationspostkantoren hadden meestal de status van bijpostkantoor; ze waren gevestigd op grote stations en verwerkten post die per trein verzonden moest worden of aangekomen

Afbeelding 6: Het stempel van bijkantoor NIJMEGEN 1 op een briefkaart naar Amsterdam, 15 augustus 1903.

Afbeelding 8: Afdruk van het stempel RIJKSTELEGRAAF AMSTERDAM op een telegram, 3 mei 1907.

Afbeelding 9: Prentbriefkaart verstuurd via het tijdelijke hulpkantoor LEGERPLAATS BIJ HARKAMP, 13 juni 1904.

Afbeelding 7: Het stempel van bijkantoor SCHEVENINGEN-KURHAUS op een briefkaart naar Freiburg (D), 13 juli 1903.

was. De gebruikte grootrondstempels bevatten een plaatsnaam, gevolgd door de tekst STATION (afb. 10). Deze stempels worden soms beschouwd als treinstempels, maar dat is onjuist: ze zijn niet in de trein gebruikt.

Op allerlei treintrajecten werd post gesorteerd en gestempeld in de trein (werkend vervoer); in trajectstempels staat de trajectnaam zonder uurkarakter, maar met een Romeins cijfer of een met een hoofdletter (afb. 11). Hetzelfde zagen we bij de kleinrondstempels. Werkend vervoer vond men ook op sommige trams (afb. 12) en boten.

Afbeelding 10: Afdruk van het stempel AMSTERDAM-CENTR:STATION op een briefkaart van Amsterdam naar Baden-Baden (D), 23 augustus 1900.

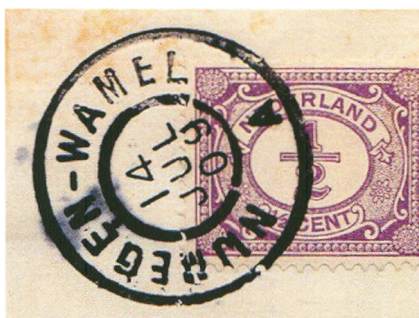
Afbeelding 11: Afdruk van het grootrond-trajectstempel AMSTERDAM-EMMERIK op een briefkaart van Amsterdam naar Keulen (D), 12 april 1900. Het Romeinse cijfer X duidt op de tiende trein van die dag.

Enkele grootrondstempels zijn als **gelegenheidsstempels** gebruikt in tijdelijke postkantoren bij grote manifestaties, bijvoorbeeld tentoonstellingen (afb. 13 en 14).

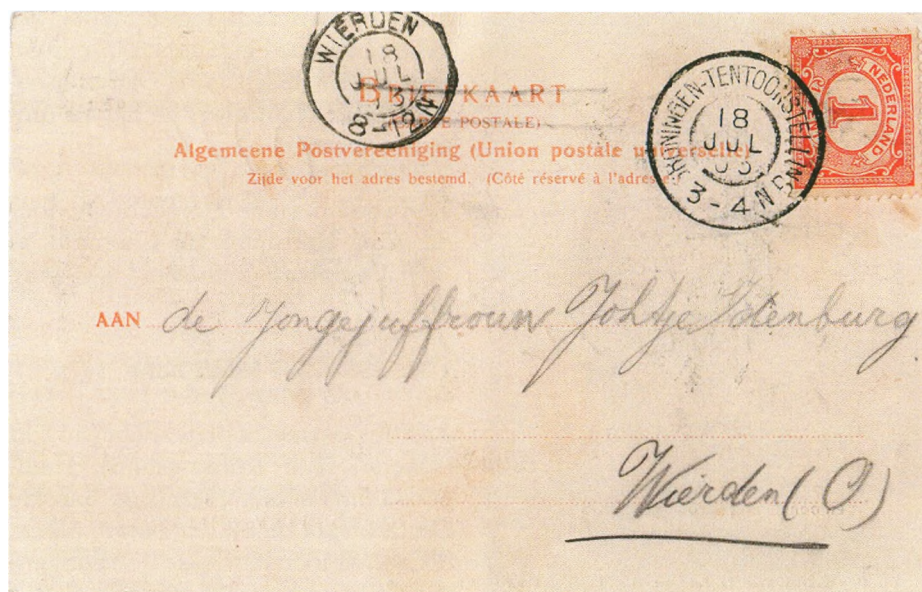
Prentbriefkaarten

De introductie van het grootrondstempel viel samen met het begin van de bloeiperiode van de prentbriefkaart. Op prentbriefkaarten die verstuurd zijn tussen 1900 en 1910 zijn veel afdrukken van grootrondstempels te vinden. Vaak twee verschillende: een vertrekstempel en een aankomststempel.

Jac Spijkerman

Afbeelding 12: Afdruk van het grootrond-trajectstempel NIJMEGEN-WAMEL, 14 juli 1909. Aangebracht in de tram van Wamel naar Nijmegen (Hoofdletter A duidt op de eerste tram van die dag in tegengestelde richting).

Afbeelding 14: Afdruk van het gelegenheidsstempel GRONINGEN-TENTOONSTELLING op een prentbriefkaart van Groningen naar Wierden, 18 juli 1903. Hulpkantoor Wierden gebruikte het kleinrondstempel als aankomststempel.

Afbeelding 13: Afdruk van het gelegenheidsstempel AMSTERDAM-TENTOONSTELLING, 17 juli 1895.

Literatuur

- Dé bron van kennis over Nederlandse (hand-)stempels wilt weten, is de **website van de Nederlandse Academie voor Filatelie**: <http://poststempels.nedacademievoorfilatelie.nl/index.php>
- Van den Hoven, F. **Catalogus Grootrondstempels van Nederland**, Uitgeverij Filatop, 1996; een uitgebreide digitale versie van dit werk verscheen in 2002.
- De **Speciale catalogus** van de NVPH bevatte in 2007 een eenmalig hoofdstuk over grootrondstempels.

